

## A HUN BIRODALOM BUKÁSA.

**Z**avaros, veszedelmekkel teli kor következett a hun birodalomra. A bosszúért lihegő, mellőzött nagyasszony átka lesz nemzetének. Közel áll a gyanu, hogy hatalma visszanyerhetése végett összeesküvést szított a sennyő ellen s ennek halálát is ő okozta. Az elkövetkezett események legalább is erre vallanak. Ami alatt a hirnőkök összehívták az országnagyokat, Toki-tanki nevezetű öccsét a baloldali tacaku segítségével (negyedik alkirály) sennyővé kiáltotta. Akjenkute néven foglalja el a sennyői széket. Vérengző, kegyetlen zsarnok, majdnem egész rokonságát legyilkoltatja. A meghalt sennyő fia, az igazi trónörökös elmenekül apósához. Itt élt Sien-hien-tán, aki nemcsak az apja által Holokoval kötött szerződése szerint, hanem a hun nagyok akaratából is sennyővé kellett volna, hogy legyen. Ez Akjenkute üldözése elől Khinához pártol s magával sodorja Kuli-t, Kulcsát és több apró országot. Az átpártolás súlyos következménye, hogy az összes turkesztáni államok Khina felé hajolnak. Akjenkute úgy áll bosszút Szien-hien-tánon, hogy megöleti annak mind a két öccsét. Erre Hunorban kitör a lázadás, az elégedetlenek az elhunyt sennyő fiát választják meg sennyőnek.

A kitört harcban Akjenkute csapatai maradnak alul, de ő mindezzel nem törődve, lépéseket tesz, hogy meghódoljon a khinai császár előtt. Nem maradt rá ideje. Több alkirály összeszövetkezve, Hohanszát kiáltja ki sennyőnek s mintegy 50,000-nyi haddal megtámadják Akjenkuthot. Ennek serege megszökik. Kétségbeesve kér segítséget a jobboldali hienkirálytól, de ez így felel: „Te senkit meg nem kiméltél, még a saját testvéredet is megöletted, minden országnagyodat kivégeztetted, ne gyere hát hozzám a szennyesedél.“ Erre a trónbitorló sennyő öngyilkos lett. Nem alatta dől össze ugyan a hun birodalom, de azért nemzetének ő volt a sirásója. Egy bosszúlihegő, becsvágyó asszony, puccsal emeli trónjára. A sennyő méltóság elveszti tekintélyét s megkezdődik az ország darabokra szakadása az erőszakos úton hatalomra emelt, vagy erre törekvő sennyők között.

Hohanszát, az új sennyőt is összeesküvés emeli a trónra. Nem a régi fajtájú úr már. A méltóságokra testvéreit és legközelebbi rokonait nevezi ki s az előbbi sennyő öccsét megakarja öletni. Ezt azonban Toki néven sennyővé kiáltja ki országrésze. Hadai megtámadják Hohanszát, aki vereséget szenved. Erre Hunor nyugati és keleti részekre szakad. Toki erősebb s a nyugati részekről hatvanezer lovast indít a birodalom keleti részének megszállására.

Példája vonzott s egész sora kerül felszínre a pártok által felemelt sennyőknek. Most egyszerre öten voltak. Toki elhatározta az ország egyesítését. Kuli tartomány sennyője ellen maga vonul hadba, Ocia és Ugor sennyője ellen öccsét küldi. Utóbbi kettő megveretvén, lemond rangjáról s Kuli sennyője támogatására siet. Toki egy sereggel sakkban tartván Hoanszát, megveri

Kuli sennyőjét. Mégis üldözés nélkül engedi menekülni s ő maga is — nem tudni miért — a birodalom délnyugati részébe vonul seregével. Ezalatt Hoansza megtámadja Toki figyelő seregét, aki szintén siet hatvanezernyi seregével a döntő mérkőzésre. Megkésik, Hoansza mindkét seregén döntő győzelmet arat. Kis fiát egyik vezére megmenti és Khinába futva vele, itt a császárnak meghódol. Kuli sennyője Hoansza győzelme hírére lemond, mire a birodalom nyugati részében helyreáll a rend. A pártharcok meggyengítették Hunort. A gyorsan letűnt négy sennyő közül csak Toki látszik tehetségesnek, aki jobb viszonyok között talán megmenthette volna pusztuló hazáját.

A keleti részen még mindig bajok voltak. Itt Oleuntun kiáltatja ki magát sennyőnek s mikor szorítani kezdik, népével együtt átmegy Khinába és meghódol. Alig vonul el, helyébe a hunná lett Li-Ling fia, Ocian urát kiáltatja ki sennyőnek. Ez az eset, hogy a félvér khinai már a második sennyőt kiáltatja ki, bizonyítéka, hogy Khina keze végzetesen működött az eseményeknél. Hunor megrontására megtalálta a leggonoszabb módot, az ellensenyők sorozatos állításával. Az ellensennyő különben rosszul járt. Hoansza elfogatja és lefejeztete. Végre Hoansza bevonulhatott a sennyők ősi székhelyére.

Khina nem tud belenyugodni, hogy Hunorban rend legyen. A határszéli tartományokban, valószínű Khina hatalmas támogatásával ismét új sennyő, Luszín telepedik meg. Hoansza nem bántja, mert bátyjával került ellentétbe, aki első alkirály volt s valószínűleg Hoansza jobbkeze. Az összekülönbözés vége az lett, hogy a bátya Csitki néven szintén sennyővé lesz s

elvonul a birodalom keleti részébe. A háromfelé tépett országban béke honol. A sennyők nem bántják egymást. Khinának ez nem tetszik s Lunszint Csitkire uszítja. Csatát veszít s maga is a harctéren marad, népe pedig csatlakozik Csitkihez. Talán benne látta azt az egyéniséget, aki majd képes lesz rendet teremteni a hunok között.

Most már csak a két testvér áll szemben egymással. Csitki volna a jogosabb a trónra, mint idősebb, de az ő sennyősége sem nyugodott törvényesebb alapon, mint őccséé. Mégis ügylátszik, hogy a nemzet java és többsége melléje állott. Mindenki óhajtotta már az egységet. Csitki tehát megindul északnak. Megütözköznek. Hoansza futva menekül a veszített csatából s Csitki marad az ősi sennyőszékhelyen az úr. Hogy őt tartották igazi sennyőnek, annak legjobb bizonyítéka, hogy a khinai források Csitkit mindig Hunor sennyőjének írják.

Hoansza dél felé menekül. Egyik apósa azt tanácsolja, hogy hódoljon meg Khina előtt, akinek segítségével majd győzelemre juthat. Hoansza a nemzet előkelőit gyűlésre hívja s közli velük szándékát. Erre föllobog a régi nemzeti öntudat. Kutfőnk ezt írja:

„Hunor nagyrabecstüli a bátorságot és erőt. A szolgaság a hunok szemében a legaljasabb dolog. Lová hátán, vitéz harcokkal építette föl Hunor birodalmát, tekintélyét és hatalmát a szomszédos népek százainál. Hán ugyan erősebb Hunornál, de nem képes meghódítani. Miért legyünk hát Hán alattvaló. Meggyalázná ez elhunyt őseinket s mi gúny tárgyai lennénk a többi népeknek. Lehet, hogy országunkban helyre állana a nyugalom, de sohasem nyernők vissza uralmunkat a népek százain”. Hiába volt minden. Hoansza elismeri,

Khina fennhatóságát s fiát elküldi az udvar szolgálataiba, aki Hunor sennyőjét Han alattvalójának jelentette. *Ez Kr. e. 53-ban történt.* Idáig vezetett a trónviszályok hosszú sora, melynek főoka az volt, hogy a trónörökösödés nem volt szabályozva.

Khinában óriási volt az öröm. Azt hitték, hogy a hun kérdést végleg megoldották s az utolsó 70 esztendő óriási erőfeszítései meghozták gyümölcsüket. Diplomáciai aknamunkájuk belülről robbantja szét a hun birodalmat s ahogy az utolsó század harcaiban hunokkal harcoltat a hunok ellen, ebben a harcban is a hunokat játszották ki egymás ellen. A császár elragadtatásában kiáltvány-nyal fordul népéhez s örömmel jelenti a hunokkal való örökös békét.

A minisztertanács arról vitatkozott, hogy mit csináljanak a meghódolt hunokkal. Felmerült az a gondolat is, hogy ki kellene pusztítani őket, de belátták ennek lehetetlenségét. 52-ben Hoansza személyesen is tiszteltgette a császári udvarban, ahol olyan tisztelettel fogadják, amilyennel még soha senkit. Gazdag ajándékokkal is elhalmozzák. Egy idő múlva Hoansza vissza vágyott régi életébe s a császár megengedi egész népével való hazatérését. A hunok így visszajutottak ősi földjükre, melynek azonban nem voltak már szabad urai, hiszen Khina osteráiból ennek meghódolt alattvalói, megfizetett védelmezői lettek.

Csitki is törekedett a khinai császárral fenntartani az érinikezést, amelyet Hoansza igyekezett megakadályozni. Csitki különben messze északon marad, ahol megtartja, sőt megnöveli hatalmát. Hoansza meghódolásakor ugyanis Ilibok alkirály elszakadt Hoanszától, nem ment hódolni, hanem sennyővé kiáltotta ki magát.

Az összetűzésnél Ilibok csatát veszít, elesik, népe pedig Csitkihez csatlakozik. Erre a hirre Khina Hoanszát óriási sereggel és élelemmel támogatva Csitki ellen akarja küldeni. Csitki valószínűleg nem érezte magát elég erősnek, ezért Kr. e. 48-ban elhagyva székhelyét és országát, népével együtt nyugatra vonult.



## VII.

### CSITKI TURKESZTÁNI HUN BIRODALMA.

Csitkinek az lehetett a számítása, hogy a testvér Oszun néppel egyesülve, erősíti meg birodalmát. Követeiket küld hát hozzá s föl hívja a szövöttekre kis-Oszun királyát. Ez hatalma megerősítését Khinának köszönhetette s a földönfutó Csitkivel nem akart szövöttekenni. Ezért követeit lefejezteti, fejeiket elküldi Khina turkesztáni megbizottjának, a fővédő úrnak s 8000 embert küld Csitki ellen, aki azt leveri, de az egyesülési tervet feladva, északnak fordul. Az Irtis felső folyásánál lakó ogurokhoz megy, akik szintén elszakadt hun alattvalók voltak. Békésen nem hódolván, Csitki legyőzi őket, mire elismerik uruknak. Innen nyugatnak fordul, a kin-kunok (kirgizek) ellen. Ezek is Bátor birodalmának alattvalói voltak. Csitki hódolásra kényszeríti őket. Azután északnak fordulva a tinglingeket is leveri. E három ország egyesítéséből alapítja meg független hun birodalmát, amely Turkesztán egész északi részét magában foglalta, nyugatra pedig a Volga és Káspi vidékéig terjed.

Több támadást intéz az oszunok ellen s ugyanakkor követséget küld Khinába azzal, hogy országa 7000 li távolságra lévén, fölösleges, hogy fia tovább is

kezesként éljen a khinai udvarban. Ezért visszaköveteli fiát <sup>44</sup> végén a császár Ku-ki nevű táborszernagy kíséretében vissza is küldi. Hogy miért, nem tudjuk, de Csitki a khinai követet kivégezteti. Lehet, hogy kémkedtek, az is lehet, hogy fiával olyasmi történt a császári udvarban, ami kihívta a hirtelen haragú Csitki bosszúját.

A khinai udvar vizsgálatot indít ebben az ügyben s Hoanszát is gyanuba veszik. A vizsgálatra hozzá küldött követség meglátta, hogy Hoansza népe is összeszedte magát s az elszakadott hun törzsek, akik a régi hazában megmaradtak, Csitki elvonulása után hozzá csatlakoztak. Hoansza a gyanú miatt megneheztes elhatározza, hogy visszamegy a sennyők északi otthonába. A követek, nem tudva visszatartani, hogy legalább némi bizonyosságot szerezzenek, véreskút isznak Hoanszával. A khinai kútfő így írja le az esküt:

„Hán és Hunor mostantól kezdve örök időre egy vérséggé egyesül, hogy soha a jövőben nemzedéken keresztül se ne csalják meg, se ne támadják meg többé egymást. Ha tolvajlások vagy rablások történnének, értesítsék egymást, a bűnösöket büntessék meg, kártérítésről gondoskodjanak. Ha ellenség törne rájuk, hadat kell küldeniök egymás segítségére. Ha akár Hán, akár Hunor az első merne lenni, aki ezt a szerződést megszegi, szálljon rá az ég minden csapása. Az utódnemzedékek valamennyien kivétel nélkül tartsák meg ezt az esküt.“ Ezután a két khinai követ a sennyővel és országnagyjaival felment egy hegyre, ahol levágtak egy fehér lovat. A sennyő a bort és a vért megkeverve egy serlegben, megitták a véreskút. Hoansza pedig felülkerekedve népével, elvándorolt az Orkhon mentére.

Khina tehát elérte azt, hogy a hunok elvonultak határtartományaiból s régi hazájukba visszatérve, módot kaptak arra, hogy újra megerősödjenek.

Másfelől Csitki Khina turkesztáni uralmát veszélyeztette, mert rövid idő alatt félelmetes hatalommá nőtte ki magát. Hogy Oszun ellen olyan haraggal viselkedett, annak okát abban gondoljuk megtalálni, mert Oszun akadályozta őt abban, hogy dél felé terjeszkedjék, az ottani szerencsésebb éghajlatú és termékenyebb országok felé. Ekkor történik, hogy Khang-ki királya segílyt kér és szövetséget ajánl Oszun ellen.

Ez az ország a mai Taskend és Szamarkand vidékén feküdt. Nem volt Khina alattvalója, de régen Bátor birodalmához tartozott. Oszuntól sokat szenvedett s a kútfők szerint egy nagy tanácskozásban így határozott: „Hunor, melynek Oszun alattvalója volt, most harcba keveredett ezzel. Csitkit szorongatják. Hívjuk magunkhoz hát s adjuk neki országunk keleti oldalát, akkor, ha vele egyesítjük erőnket, elfoglalhatjuk Oszunt, amelynek Csitki királya lesz. Így minket sem fog részéről soha baj érni.“ Követeket küldöttek hát s Csitki elfogadta az ajánlatot. Megkötötték a szövetséget, mire a hun hadak elindultak nyugat felé. A khinai krónikák azt írják, hogy útközben olyan hideg tört rájuk, hogy Csitki hadai belepusztultak s ő csak 3000 ed magával érkezett Khang-ki-ba. Ez az adat téves lehet. Az edzett hunok nem pusztultak el az idő viszontagságaitól s 3000 harcos a népes és erős Khang-ki-val szemben nem léphetett fel hódítóként. Csitki megérkezése után egyik leányát Khang-hi királyához adta feleségül, ő maga ennek leányát vette el. Az egyesült hadsereg betör Oszunba, amelyben nagy pusztítást visz véghez.

Levágták az elmenekült lakosságot, Oszun nem mert ellenállni. Országá elpusztult, úgyhogy 1000 li távol-ságban nem maradt élő lény.

Csitki hatalma így még jobban megnövekedett, a kisebb országocskák most már önként csatlakoztak hozzá. Elbizakodott lett. Birodalma nemcsak terjedelemben, hanem jelentőségben is megnövekedett s ebben az időben ő volt Középázsia ura. Közben Kang-kiban ügy-látszik összeesküvést szöttek ellene. Mindenesetre valami komolyabb dolognak kellett történnie, mert Csitki kivégeztette Kangki királyleány feleségét, több odavaló előkelőséggel és északra vonult, ahol eltérve az ősi hun szokásoktól, várat épített magának.

Csitki megnövekedett hatalma veszedelmes volt Khinára is. Turkesztáni uralma megingott s nagyrésze Csitki fönnhatósága alá került. Ezért azzal az ürüggyel, hogy követeinek holttestét keressék, követséget küldött Khang-kiba. A kémkedő követséget Csitki „sanyargatta“, végül egy levéllel visszaindította a császárhoz. Khina megint diplomáciai fegyvereit vette elő. Behálózta a Csitki által meghódított régi országok uralkodóit s titokban koalícióban egyesítette őket a meggyűlölt Csitki ellen. A terv nagyon ügyesen volt előkészítve és keresztülvive. Csitki városa stratégiailag nagyon rossz helyen feküdt s az ellene szövetséget kötött országok között szorítóba került.

A turkesztáni khinai hadsereghez még 15 ország királya csatlakozott s két hadseregbe oszolva, északról és délről indultak Csitki ellenébe. Tervüket oly ügyes ravaszsággal vitték keresztül, hogy Csitkinek sejtelve sem volt róla. Várában legföllebb pár ezer ember lehetett, amikor az egyesült csapatok meglepték. Csitki

kelepcébe került s még arra sem volt mód, hogy keresztülvágja magát az ellenség táborán. Elszánta magát a végsőre. Érezte, hogy nincs menekülése, állja tehát a harcot, amely a hun történelem egyik legnagyobb tragikus küzdelme. Igazi hősköltemény az, amit a khinai kútfők megörökítettek.

„Csitki kitűzette városa falára az ötszinű lobogót, annak jeléül, hogy mint a hunok sennyője, ő is a világ urának vallja magát. Egy kis lovascsapat kitör a várból s nekilovagol a tengernyi ellenségnek, hogy megmutassa megvetését. Közben megmozdul a várost körülvevő 60.000-re rugó csapat s a hunokat beszorítja a várba. Az erősség falai csak földhányások voltak, telve cölöp pallisádokkal. Az éj folyamán a hun lovasság kitörést próbál, de visszaverik. Rá következő nap általános ostrom kezdődött s a védelemben még az asszonyok is részt vesznek. A falakon és ormokon egymás mellett hever az elesett asszonyok és férfiak holtteste. Csitki maga is egy nyílvesszőtől megsebesül az orrán. Kénytelenek feladni a falak mentét. A megmaradt hun sereg a fellegrádként szereplő asszonypalotába vonul s itt védekezik tovább. Közben kívülről biztató kiáltások hallatszanak. 10.000 kangki-beli lovas érkezett segítségükre, akik körülnyargalják az ostromló sereget, de harc nélkül visszavonulnak. Lehet, kevesen voltak, vagy ezeket is megejtette a khinai ármány. Az ostromlók a lovashad elvonulása után új lendületre kapnak s egész éjjel folytatják a harcot. A hunok kétségbeesetten védekeznek, de az ostromlók felgyújtják a várost. Pár száz férfi és nő élt már csak, akik a hárembe vonulnak s az ostromlók itt sem bírnak addig velük, amíg ezt is föl nem gyújtják. Csitki utolsó leheltéig védekezik. Sebek-

től borítva rohan szembe a benyomuló ellenséggel, amely végre mégis csak megöli. Az utolsók közül egyetlen ember és asszony sem marad életben. A halott hős sennyőnek egy khinai tiszt levágja a fejét. Így hal meg a hunságnak utolsó független nagy sennyője, aki saját hibájából bukik el, de bukásában is nagy és tiszteletreméltó maradt. Hogy milyen kevesen voltak a hunok, azt legfényesebben bizonyítja a khinai hivatalos hadijelentés, amely 1518 esetről és 145 élve elfogott hunról számol be. Ebben a számban pedig benne vannak a harcos asszonyok és gyerekek is. Csitki fejét a császár fővárosába vitték, ahol közszemlére függesztették ki.

A khinai források szerint Csitki 3000 emberéből tehát alig száz maradt meg. Már említettük, a 3000 emberre vonatkozó adat kétes voltát. Csitki hadilábon állott Oszunnal, melyről azt mondja a kútforrás, hogy hadserege 188.000 emberből állott. Ujjat húzott Kangkival, melynek 120.000 katonája volt. Adófizetőjévé tette Hapsót, melynek 100.000 és Tavant, melynek 60.000 harcosa volt. Ezenkívül még „más országokat is.“ Ha ezeket összeszámítjuk, kereken félmillió hadinép találhatóunk Csitki ellen, amellyel szemben Csitkinak a krónika szerinti 3000 embere, még ha halhatatlanok lettek volna is, nem győzhetett. Legfőlegb úgy érthetjük ezt, hogy az a 3000 ember olyan testőrségféle volt s a többi had később következett.

Csitki városa valószínűleg a Tola folyó mellett, a mai Aulicata helyén állott.

A krónikák, mikor Csitki legyőzetését elmesélik, nem tesznek semmi említést arról, hogy népét megsemmisítették, pedig ez a khinai krónikák kedvenc sza-

vajárása. Ha figyelembe vesszük a számszerint megadott halottak és foglyok mennyiségét (amelyet fejvesztés terhe alatt kellett elszámolni), lehetetlen az, hogy Csitki népét megsemmisítették volna. A várost bevették, Csitkit megölték s ezzel megelégedtek. Az állattenyésztő nép nem lakhatik a városban s így Csitki hunjai is bizonyára szertesztét voltak téli szállásaikon. Csitki népről a khinai források nem tudnak semmit. Kang-kiban a történetek után nem igen lehetett békés maradásuk s ha ottmaradnak, a khinai források följegyezték volna, hogy az északi sennyő népe odamenekült. Tudjuk azt, hogy Tavan és Osszun is ellenségeik voltak. Így az a lehetőség, hogy keletre vonuljanak, el volt zárva előttük. Délen Kang-ki zárta el az utjukat. Az Aral-tó környékén a Hopsók. Északkeleten a kin-kunok és északon a tinglingek. Egy út maradt hát nyitva előttük, mely észak-északnyugatnak a Baks-patakon és e steppén át volt nyitva. Erre menekültek már azért is, hogy a körülvevő ellenség ollójából kikerüljenek s valamely nagyobb folyó völgyben vagy erdővidéken téli szállást leljenek. Ez az útvonal pedig a mai Baskiriába vezetett, ahol ebben az időben az ugoros magyarság élt.



## VIII.

A HÓDOLT HUNORSZÁG TOVÁBBI  
SORSA.

**H**oansza nagy megnyugvással fogadta Csitki halálát s új hódolatra jelent meg a császárnál, aki örömeiben, a már alattvalójává lett egyetlen hun sennyőnek, egyik leányát adta feleségül. A gyöngye Hoanszát a megtisztelő fogadás, az ajándékok sokasága s az, hogy a császár veje lehetett, végtelen boldoggá tette. Nekilelkesezésében azt ajánlja a császárnak, hogy engedje haza a határszéli védőkatonaságot, mert ő népével elvállalja a birodalom határvédelmét. A gondolat tetszett, csak a határőrvidék szakértője mondott ellent. Memorandumában végigmegy a hunok egész történetén. A legfőbb érve az, hogy nem lehet tudni, mikor jut eszükbe a hunoknak és a többé-kevésbé elkhinaiasodott hun alattvalóknak, hogy ők hunok voltak. Hiszen még ma is járja náluk az a közmondás, hogy az ősi Hunorban volt csak az igazi szép élet.

Ez a javaslat kidomborítja előttünk a hunok történeti jelentőségét s megbizonyosít arról, hogy bár elvesztették ősi földjüket s hogy bár lélekszámuk a háborúk, csapások és széltagozódás miatt egynegyedére

olvadt s ez is a császár alattvalója lett, mégis még mindig nagy veszedelmet látnak a hunokban, akik az óriásivá nőtt Hán birodalomnak még mindig legnagyobb problémái. A császár eszerint határoz s Hoanszát egy proklamációval agyondicsérve, visszaereszti Hunorba, hol pár év múlva 28 évi dicstelen uralkodása után meghal. Ő volt talán a hun sennyők legértéktelenebbje, aki saját személye boldogulásáért feláldozta nemzete függetlenségét.

Egész sereg fiúgyermeke maradt, akiket később Khina nagyszerűleg felhasznált Hunor végleges szétrombolására. Hoansza Cubokku-t szerette volna utódjául. Ez kedvenc hun feleségétől született. Ennek a hun asszonynak a testvére a sennyő első felesége volt. A két testvér között nemes versengés keletkezik arra, hogy melyik fia legyen az uralkodó. Cubokku anyja azt mondta, hogy az ő fia még igen fiatal arra, hogy Hunornak békét teremtsen. Testvére fia: Tiatobokko már felnőtt s uralkodói tehetségekkel megáldott, legyen hát ő a sennyő. Hiszen az ő anyja az igazi nagyasszony. A másik feleség azzal érvelt, hogy nem baj Cubokku kiskorúsága, majd a miniszterek segíteni fogják.

Ezt a nemes vetélkedést az országnagyok döntötték el s az idősebbik fiút választották meg sennyőnek, aki mint ilyen a Hokcului nevet viselte. Uralkodása alatt nem történik semmi különösebb esemény. De van egy bizonyítékunk ebből a korból arra, hogy Khina még mindig reszketett a hunoktól. Az egyik hun törzsfő megakart hódolni a császár előtt. Ez az ajánlata minisztertanács elé került s oly fontosnak látszott, hogy a történeti könyvek néhány oldalon beszélnek el az eseményt.

Hokcului is megjelent a császár előtt s az atyjá-

nál már látott megtiszteléssel fogadtatott. Hogy a császár milyen boldog volt e látogatás miatt, mutatja az, hogy ennek öröme amnesztiát hirdetett s elengedte a földadódhátralékot. Hokcului 21-ben halt meg. Utóda öccse lesz, Szókai sennyő néven. Csak annyit jegyeznek fel róla a krónikák, hogy mikor hódolni indult a császárhoz, megbetegedik és a határerődítményeknél meghal. Utóda Cubokku lett, aki mint sennyő, Kuga néven szerepelt. A kútfő csak annyit jegyez meg, hogy egyik fiát a császári udvarba küldötte kezesként. Ő is hirtelen meghalt, Kr. e. 8-ban. Utóda Long-ti-ga-szu, aki mint Ocului sennyő uralkodik. Ocului uralma már mozgalmasabb. A hunok mintha éledeznének, már nem olyan vak engedelmességű szolgái a császári udvarnak. Mindjárt uralkodása elején történik, hogy a császár egy olyan darab területet kér tőle, amely mélyen beleékelődött Khina földjébe. A sennyő hosszas követjárás után megtagadja a terület átadását, „az ott levő fák neki is kellene, mert azokból készítik ijjaikat, sátraikat és szekereiket. Különben sem szabad elhunyt atyámnak területéből semmit elveszteni.“ A császár húzta a rövidebbet s a hun még mindig annyira számottevő, hogy egy kis erély mutatására Khina meghátrál.

Ebben az időben Khinában keletkezik erős bonyodalom, amely dinasztiaaváltozással végződik. Khina hatalma mintha hanyatlóba kerülne. Ez időben történik, hogy Oszun királya Pivanti, portyázásaival sanyargatja Hunor nyugati határait. Ocului megparancsolja egyik alkirályának, hogy üljenek nyeregbe s torolják meg Oszun betöréseit. A betörés eredménye sok ezer fogoly s az országnak majdnem egész állatállománya. Pivanti megijed s a béke zálogául a sennyőnek elküldi fiát.



Khina nagyon rossz néven vette ezt, mert hiszen Oszun is, Hunor is hódolt országai voltak. Mindenféle tervet szőnek a hunok ellen, de a császár csak rosszalását fejezte ki s utasította a sennyőt, hogy küldje vissza Pivanti fiát.

Ocului a szokásos hódoló látogatást sokáig halogatta, a császári udvar meg, takarékosági szempontokból, szerette volna ezt a szokást megszüntetni. Az egyik udvari miniszter tiltakozott ez ellen „mert ez Hunort, amelyet sohasem tudtak meghódítani, s amely még ma is bizik saját erejében, újra ellenséggé tehetné. Pedig a hunok még ma is erősebbek, mint az összes határmenti egyébfbfajú népek. Annyi század keserves munkáját tennők kockára a nagy takarékosággal. Ha pedig Hunt újra ellenségünké tesszük, egyetlen beütésével több kárt okoz, mint amibe a vendéglátás kerül.“ Khinának hát volt és marad az egyetlen komoly külpolitikai problémája a hun kérdés, s hogy most ennyire félt, csak azért történhetett, mert Khina halálra győzte magát.

Az ellentétek elsimulnak, de a császár halála után az özvegy császárné és unokaöccse : Vang-man, ragadják magukhoz az uralmat. Ez utóbbi maga akar trónra jutni, ami Kr. u. 9-ben sikerül is. Ekkor megölik a gyermekcsászárt s ő mint bitorló elfoglalja a trónt. Hamarosan összeütközésbe kerül a sennyővel, akitől a régi pecsétet visszakéri s helyette egy másikat küld, amely a sennyőt egyszerű hűbéres fejedelemnek tünteti föl. A sennyő későn veszi észre a dolgot s visszaköveteli régi pecsétjét. Ugyanebben az időben a turkesztáni királyok is megtagadják az engedelmisséget a bitorlóval szemben. Még a khinai hivatalnokok és helyőrségek is

föllázadnak s mindezek nagy része Hunorhoz csatlakozik. A bitorló császár úgy akart bosszút állani, hogy Hunort 18 sennyősegre osztotta s mindenik élére Hoansza valamelyik fiát vagy unokáját nevezte ki sennyőnek, de ezt a méltóságot egyszerű helytartói rangra fokozta le. Ez az intézkedése jóformálag papiroson maradt.

Ocului sennyőnek volt ereje a megtorlásra. Teljes erejével Khinára dobta magát s a határőrerősítéseket mindentűt lerombolva, olyan pusztítást visz véghez Khina nyugati tartományaiban, hogy a határmente „teljesen elpusztult és elnéptelenedett“ A hun aléltáság mintha véget ért volna. Egyetlen csapásra urai lettek a helyzetnek. A bitorló Vang 12 hadseregben 300.000 embert akart 300 napi eleséggel ellátva Hunorra dobni. Hogy az óriási hadsereg egy része valóban bevonult Hunorba, arról biztos tudomásunk van. Azonban a hunok kitértek a hadak elől, sőt ugyanabban az időben egy nagyobb hun csapat betört Khinába s ott nagy pusztításokat végzett. A kínai kútfők azzal dicsekednek, hogy Vang ezen hadjáratával leigázta az összes hunokat, de hogy hol és mikor, ezzel a kérdéssel adósok maradnak. Hogy a dolog nem egészen így történhetett, annak bizonyítéka az is, hogy a sikertelenségeken feldühödött bitorló a sennyőnek Khinában tartozkodó öccsét lefejezteti. A sennyő megtorló hadjáratra készül, de Kr. u. 13-ban családi betegségében elpusztul.

A hunok az erélyes uralkodó elvesztése után Hien-lé-re ruházzák a sennyői méltóságot, aki Khina iránt békés indulattal viseltetik. Vang is követet küld a sennyőhöz. Elhiteti vele, hogy testvére él s ha a khinai foglyok között lévő főembereket szabadon bocsátja, a császár is hazaereszti testvérét. Hien-lé belemegy az

ajánlatba, de mikor megtudja, hogy rászedték, beront Khinába és egyik tartományt a másik után dulja föl. A császár hiába panaszkodik s hiába küldi seregeit ellene, a hun dúlások csak Hien-lé halálával szűnnek meg.

Utóda testvére, Jó-ti lett, Kr. u. 18-ban. Uralkodása kezdetén fényes követséggel adja a khinai udvar tudtára, trónfoglalását. Vang azonban tartva az erélyesnek ösmert ifjú uralkodótól, egy Tangó nevű hun főembert igyekezik a sennyői székre emelni. A császár, hogy erőhöz juttassa, szabadon bocsátja a birodalmában lévő összes hun foglyokat s minden harmincadik embert fegyverre szólít. Mikor Jó-ti sennyő megtudja a khinaiak készülődését, megint Khinára tör, melyet pusztítani kezd. Ugyanekkor a khinai nép is föllázad a bitorló ellen, hogy visszahelyezze uralmába az elűzött dinasztiaát. Valószínű, hogy a hunok hathatós támogatásával sikerül Hiuen-nek visszaszerezni ősei trónját, mert első dolga volt, hogy a hun sennyőnek visszaküldi a Vang által elvett régi pecsétet. A sennyő azonban nem fogadja el ezt, hanem követséget küld a császárhoz, amellyel azt üzeni: hogy: „nem a hunok alárendeltjei a khinaiaknak, hanem megfordítva, Hoan-sza a belviszályok miatt segílyt nyert ugyan Khinától, amiért minden hun akarata ellenére, elfogadta Khina véduraságát. Most azonban a hunok segítették vissza a Hán családot trónjukra s így a császár a hunoktól kapta hatalmát“

A követek hazatérése után a khinaiak bosszúra gyulladtak, de a kitört trónviszály miatt nem hajthatják végre tervüket. A sennyő pedig kéznél lévő csapataival leveri a másik két trónkövetelő seregét. Alig indul vissza a hun sereg, a khinai csapatok megint elpártolnak a császártól, akit újra a hun csapatok mentenek,

meg. Ugylátszik, hogy Khina mégis a trónkövetelő mellé állott, Hiuen végül is kénytelen néhány hűségén maradt emberrel a hunokhoz menekülni. Három évig kísérleteznek a hunok a császár visszahelyezésével, de Kr. u. 44-ben kemény vereséget szenvednek, ugyanekkor az elűzött császár is meghal, akit 46-ban a sennyő is követ.

Trónját fiára, Funu-ra hagyja, azonban egyik nagybátyja Pé, örökösödési jogon magának követelte a trónt. Ez a viszály újra romlásba sodorja az erőre kapott hunságot. Növelte szerencsétlenségüket az, hogy Kr. u. 47-ben az egész hun birodalom területét egy eladdig nem ismert rovar-faj (? vándorsáska) lepte el, amely nemcsak a gabonát és a legelőket, hanem mindenfajta növényt, még a fákat, sőt sátraikat is elpusztította. Ennek folytán nemcsak a barmok, hanem az emberek között is éhhalál ütött ki. A sennyő kénytelen volt Khinával békét kötni. A nyugaton lakó Oszunok azonban fölhasználva a hunok nyomorúságát, betörnek s több csatában legyőzve a kiéhezett hunokat, egész Dél-hunort elfoglalják.

A hunok megint a messze északra szorultak s elveszítették hatalmukat és félelmes hírüket. A Turkesztánban csak nemrég meghódolt kiskirályságok elszakadoztak s mikor megtudták, hogy keleten az óhuanok és szienpiak is fölláztak s Khina is csak színleges békét kötött, megint összefogtak a hunok ellen. Ebben a válságos helyzetben tört ki a két sennyő között is a trónviszály. Pé a khinaiakat is segítségül akarja nyerni, felkinálkozott hát Khina hűbéresének. A sennyő, mikor megtudta ezt az alattomos árulást, halálra ítéli s 10.000 embert küld elfogására és kivégzésére. Valaki értesítette

Pe-t, úgyhogy ez idejében összeszedhette hadait s 50.000 emberrel várta a sennyő büntetőcsapatát. Ez azonban kitért a túlerő elől, mire Pé Hohánszi név alatt sennyőnek kiáltotta ki magát. Ezzel a hun birodalom ismét kétfelé szakadt, északira és délire és soha többé eggyé nem olvadt.

A déli hunok Khina védnöksége-alá helyezik magukat, ahol határőri szolgálatra osztattak be. Itt összefogva a főnnebb említett szimpi hunokkal, beütéseikkel zaklatják s több csatában meg is verik az északi hunokat. Hoanszi, mivel fegyvereit ilyen szerencse követte, attól tartott, hogy a császár látva erejét, az északi hunoknak fog segíteni, hogy hatalmát ellensúlyozhassa. Ezért hogy hűségét igazolja, nagy áldozati ünnepélyt rendez, melyben a császárt, törpe hizelkedéssel, országa védőistenei közé számítja. A császár, hogy végleg lekötelezhesse, két tartományából nagy és termékeny földet szakít ki, hogy ottan a déli hunok letelepedhessenek. Az ideköltözötteknek olyan jó dolguk volt, hogy az északi hunok is tömegesen kezdtek odatelepedni. Erre a sennyő egész népével elvonult a messzi északra, hogy megakadályozza a további elpártolást. A khinai kútforrások ettől fogva nem említik meg az északi hunok sennyőinek neveit.

Az északra vonult hunság, körülvéve sok ellenségével, nem tudta teljes függetlenségét fenntartani. Nem hódolt meg ugyan Khina előtt, de Kr. u. 52-ben meghatározott adózás mellett megbékül Khinával. Pár év telik el, s úgy látszik, hogy a meggyötört és megapadt északi hunok kezdtek magukhoz térni. Talán Csitki példája volt előttük, mikor nyugatra igyekeztek terjeszkedni, s itt felhasználva a Khang-ki-ban kitört trón-

viszályt, megint befolyásra tesznek szert, az új király trónrasedítésével. Khinát sem hagyták nyugton. A megígért adót portyázó beütéseikkel megtízszerezve szedték vissza s Khina kénytelen volt nagy ajándékokkal békére nyerni a sennyőt. A déli hunok ezért megneheztelve, fölmondották a császárnak az engedelmességet, s 65-ben ők is pusztítani kezdték a határszéleken. A császári hadaknak nehezen sikerült rendet teremteni közöttük. Alig történt meg ez, Kr. u. 72-ben Mimiti császár az északi hunok ellen fordul.

Négy részre osztott hadsereggel tör be az északi hunok földjére. Seregében ott találjuk a déli hunokat, az óhuanokat és a szinpiiket. A kifejlődött harcokban a Lop tó vidékén a sennyő csapatai döntő vereséget szenvedtek s Khina a hun földet birdalmába kebelezi. A győzelmes khinai csapatok a Góbi nyugati szélén elterülő független hun királyságokat is meghódítják.

75-ben a hunok újra fegyverhez nyúlnak s megtisztítják országukat a khinai helyőrségektől. Közben meghal a khinai császár s a hunok az igurokkal egyesülve tovább szorongatják a khinaiakat, akik már csak néhány megerősített várban tartják magukat. Az ostrom soká húzódik. A khinaiak utánpótlást kaptak s így visszaszorították a sennyő seregeit. A hadiszerencse is megfordult. Khina felülkerekedésével újra elpártolnak a szövetségesek. Nemcsak a magukat függetlenített kis-királyok, hanem a sennyő törzsnépe is nagyobb tömegekben pártol át Khinához. Az évkönyvek szerint csak Kiluszu törzsfő átpártolása 300.000 ember 40.000 ló és 100.000 marha elvesztésével járt.

A sennyő kétségbeesett helyzetbe került, s nem maradt más menekülése, mint a khinaiakkal újra fel-

venni a megszakított béketárgyalásokat. Am a déli hunok megakadályozták a békét. Mikor ez kitudódott, a sennyő elkeseredett csapatai Kr. u. 85-ben a déli hunokra dobták magukat. Vesztükre. Khina már újra megteremtette volt ekkorra a maga koalícióját az északi hunok ellen. A döntő csatában Jó-li sennyő elesik, népe pedig szétszóródik. 87-ben 200.000-en belőlük Khina oltalma alá menekülnek, a többiek pedig, úgylátszik megint összeverődtek, mert már 88-ban ismét hallunk róluk. Ez évben ugyanis meghal a khinai császár s helyette az özvegy császárné uralkodik. Ismét egy szigorú tél tör rájuk s ezt fölhasználva, az egyesült khinai és déli hun seregek betörnek Hunorba. Az új sennyő készen várta őket seregével, de megverett. Népéből 200.000-en estek foglyul, a többieknek a sennyővel sikerült északra menekülni. 90-ben a sennyő újra békét kér, de a déli hunok újra megakadályozzák, sőt keresztül viszik a khinai udvarnál, a háború folytatását. A csatában a sennyő elesik s így seregét megverik.

Utóda, egyik forrás szerint: Jucsukien, aki hiába igyekszik békét teremteni. Követeit orozva legyilkolják, mire a sennyő utolsó erejét összeszedve, fegyvert ragad. A kétségbeesett harc már-már diadallal végződik, mikor a sennyő elesik. Ekkor a lelkevesztett hadsereget leverik. A megmaradtak családjaikkal együtt nyugatra menekülnek s az Irtis és Ural közötti erdőségekben bolyongva, Kr. u. 93-ban megtelepednek Baskiria tájékán. Itt valószínűleg egyesülnek azokkal a hunokkal, akik 126 esztendővel ezelőtt Csitki hunjaiból oda menekültek. Ha további egyseges történetét nem is tudjuk adni a nyugatra vonult hunoknak, számos adatunk van, amely történeti életük meg nem szakadását bizonyítja. Kr. u. 104-ben

meghódították Kisbukháriát, 105-ben pedig elfoglalják mindazokat a területeket, amelyeket a khinaiak helyőrségekkel megrakva hatalmuk alatt tartottak. A következő években még arról is hallunk, hogy Khina területére akarnak betörni, de a Turfán hegyen lévő khinai helyőrség visszazorította őket. Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy hódítóként lépnek föl s birodalmat is alapítanak. Kr. u. 120-ból találjuk azt a feljegyzést, hogy a déli igurokra törnek s ennek a khinaiak által adott vezérét megölik. Khina újra aggodalomba esik. Nyugati határainak erődítéseit sietve megrakja őrséggel. Ez azonban a hunokat nem gátolta abban, hogy az igurokkal egyesülve két éven keresztül ne prédálják Khinának Szenszi tartományát. Ebből az időből tudjuk, hogy a hunok uralkodója (sennyő!) a Lop tó és a Kaspi tenger közötti vidéket egyesítette birodalmában. Kr. u. 124-ben a khinaiak Fan-jun khinai vezért küldik ellene. A khinai diplomácia a déli igurokat rávette a hunoktól való elpártolásra s így a hunokat legyőzték. Ez a győzelem megint megakasztotta a hun hatalom újra-kifejlődését.

Kr. u. 134-től az igurok és hunok sorozatos harcáról kapunk hírt, melyben az igurok maradnak fölül. Még a hun király édesanyja is fogságba kerül. Kr. u. 151-ben a szienpik az Ili folyóig nyomulnak s a hunokat nyugat felé szorítják. Kr. u. 261-ig laknak itt a szienpik, amikor őket a tópák elűzik. (Ezeknek az utat, a monda szerint, egy csodaállat mutatta). A szienpik a hunokat szorítják tovább. Délre a persák miatt nem vonulhattak, nyugaton pedig a Baskir terület nem volt elég nagy arra, hogy ott ők is megélhettek volna. Így nem mehettek másfelé, mint a Kaspi-tenger északi csücskéhez, ahol az alánok birodalma terült el. Ennek kirá-

lyát megölik s megtelepednek a Volga folyó mellé. Ezen letelepülés után végleg elvesznek a khinai források elől. Történetüknek nincs vége, csak a khinai fonál szakad ketté, de ugyanez időtájban megjelennek az európai forrásokban. További sorsukat innen állíthatjuk magunk elé.



## IX.

## AZ ŐSI HUNSÁG MŰVELTSÉGE.

**A**z eddigiekben végigvezettem olvasóimat a hunfajta népeknek 3000 éves történetén. Láttuk dicsőségét, hanyatlását, végigkövettük évezredek dicső harcait, láttuk, hogy nagyrészüket úgy felszívta magába Khina, mint hun a puszták szomjas homokja a nyári felhőszakadások víztengerét. Így járt minden nép, amely vele összekerült. Khina legyőzhetetlenül, ellenállhatatlanul terjeszkedik s ahova egyszer lábát betette, onnan nem hátrál meg. Jön nyugatra, új, fegyvernélküli hódítása s ma már Szibériában tart, hiszen Mongoliának a világháború előtt több khinai lakója volt, mint amennyi mongol. A következő sorainkban békességes látogatásra invitálom meg kedves olvasóimat. Jöjjenek el velem a hunok közé, hogy nyitott szemmel láthassuk meg, kik és mik voltak ők, távol a harcmezőktől abban a bizalmas, meghitt családi körben, amely ilyen dicső nemzedékeket nevelt.

Már megemlékeztünk arról, hogy a legrégebb khinai följegyzéseknél, milyen sokféle néven szerepelnek a hunok. Ha a nagy földrajzi távolságokra s az egymástól

való különélésre gondolunk, a hun népeknek nem lehetett teljesen egységes nyelve. A hosszú különélés bizonyára számos olyan nyelvjárást fejlesztett, amelyek egymást nehezen értették meg. A hun gyűjtőfogalom lett, akár a germán mai nap. A források idetartozó adatait csak összehasonlítás alapján ítélni lehet meg, de nem a csodálatosan egységes magyar nyelv után. A ma élő Amur-menti tunguzok egyes törzsei azt mondják, hogy szomszédaiuk más nyelven beszélnek. A valóság az, hogy én, egyik tájszólásukat megtanulva, a többivel is elég könnyen beszélgettem. A ma élő németsegnél olyan nagy tájszólási különbségek vannak, hogy sokszor meg sem értik egymást. Azért faji vagy nyelvi egységüket senki sem vonja kétségbe. A khinai forrásokban a hun nyelvből sok száz szó maradt fenn, ezeket azonban még a nyelvtudomány nem dolgozta fel.

Hogy a hun népnek s a hatalma alá került, sokszor ma már meghatározhatatlan nyelvű népek között meg volt a történelmi fajiság, az tagadhatatlan. Mindezek a népek lovas ijjászok voltak, akiket Bátor sennyő egyesített is. A nagy hun birodalom felbomlása tulajdonképpen nem egyéb, mint a közös történelmi fajiság keretében megszületett nemzeti egységek önállóvá válása.

Láttuk, hogy a hunság őshazája a tulajdonképpeni Khina nyugati oldalát elfoglaló hegyvidék és az ezzel szomszédos Góbi sivatag, a Japán-tengertől a Bajkál-tó vonalán keresztül, majdnem az Ural vidékéig. Itt élnek, laza törzsszervezetben s állataikat legeltetve, járnak legelő és víz után. Legfőbb állataik a szarvasmarha, ló, juh, tevé, szamár és őszvér. Lovaik jobbak a khinaiaké-

nál s a történelmi adatok igazi táltos számba menő lovakról emlékeznek meg. Hogy mennyire szerették a nomád életet s megvetették a helyhez kötött letelepültséget, arra egy humoros kis esetet őriztek meg a khinai kutatók. A Kr. e I. században a kuszu-hunok királyának khinai császárlány volt a felesége. Sokat jár a császári udvarba. Megszereti a khinai szokásokat, palotát építtet s úgy viselkedik, mint a császár. A többi hunok azt szokták mondani róla: „Szamár, de mégsem szamár. Ló, de mégsem ló, az olyan fajtát, mint kuszu királya, mi őszvérnek nevezük.“ Hogy állatállományuk mekkora lehetett, arról fogalmat nyújt az, hogy a khinaiak még milliós állatszámánról is számolnak be, a százezernyi pedig mindegyre előfordul.

Mikor a hunok közé vezetem kedves olvasóimat, a végtelen nagy nyájuk mellett bizonyára meglátják magukat a hunokat is, akikről azt írják a khinai források, hogy tagbaszakadt, nagy természetűek, sőt óriások. Persze, lovon ülnek a mi hunjaink, akiknek a gyalogjárás szokatlan valami. Arcszínükről az van följegyezve, hogy napbarnított, orruk pedig nagy. Az apró, tömpe orru khinai mellett a jól megtermett s rendes orrú hun, természetesen óriásnak és nagyorrúnak látszik. Az, hogy fehér, fekete, meg vörös hunról beszélnek, amint láttuk, csak az égtájukat jelölte. A legjobb esetben is ez csak a ruhára vonatkozhatott. Van azonban egy érdekes adatunk. A khinaiak a hunokkal szemben magukat mindig a „fekete hajuak népének“ nevezik. Ebből az következik, hogy a hunok semmiesetre sem voltak olyan acélkékes fekete hajúak, mint a khinaiak. Valószínűleg olyan se nem szőke, se nem barna, lehetett a hun fajta

is, szemben a khinai feketeséggel. Hogy edzett gyerekek lehettek, azt abból a khinai hadjáratból tudjuk, amelyben a khinaiak minden második, harmadik emberének leesett az ujjja. Azt is láttuk, hogy a hunságot csak a legrettenetesebb időjárás tudta megtizedelni.

A hun pásztorok hosszukás, magas bárányszővegben, bőrködmönben, elég bő nadrágban, lábukon csizmával ülnek fölnyergelt lovaikon, kengyelbe feszített lábakkal. Ez a kengyel az, ami őket olyan biztos lovasokká teszi s amit tőlük tanult meg a világ. (Az anyai ágon hun fajtájú és vérvű Nagy Sándor is azért tudja megülni a Bukéfalost, mert ősmerte a görögök és rómaiak előtt akkor még ismeretlen kengyelt.) Ez az egyszerű ruházat közös volt az egész néppel s a törzsfejedelmek is ilyenben jártak. Khina nem is győzi eléggé csúfolni őket amiatt, hogy ruháikon és sapkájukon nem viselnek semmiféle rangjelzést. Később a khinaiak hatása alatt selyemruhákat is találunk a hunoknál. A khinaiak évi adójában meg volt határozva a nehéz brokátselyem, a himzett és közönséges selyem, valamint a selyemfonál mennyisége. Ruháikat ugyanis díszítették, s a hun legény vállán éppen úgy ott volt a cifra szűr, mint a hun menyecskén a himzett ködmön és mellényke. Hajukat befonták és hátuk közepén meg két oldalon lógni hagyták. Ez is óriási ellentét a nyitott hajjal járó khinaiakkal szemben. Hogy a hun lányok himes szalagot ne kötöttek volna a hajukba és pillengős pártával ne koronázták volna buksi fejüket, azt senki sem tagadhatja. Nyári ruhájuk anyagát a kender képezte s biztos tudomásunk van arról, hogy a hun nők értettek a himzés mellett a szövés-fonás művészetéhez is. A nők visele-

téről különben kevés az adatunk. Valószínűnek látszik, hogy ők is bokáig érő bugyogószerű nadrágot hordtak, mint a khinai nők, hiszen lovagoltak.

Utunkon közeledünk egy hun faluhoz. Annyi ház van benne, hogy akár kis városnak is nézhetnők. Hanem aztán ha közelebb megyünk, lassankint felismerjük, hogy a házak tulajdonképpen kerekeken járó kisebb-nagyobb sátrak. Nehogy azonban valaki cigánysátorra, vagy a finn-ugor népek éppen kéznél lévő anyagból összetákolta iromba sátorára gondoljon. A hun sátor ezek mellett nemcsak művészi alkotás, hanem kényelmes és egészséges lakóhely. Olyan, amelyet a mongolokról szóló kötetünkben leírtunk. A khinai források azt mondják, hogy nyáron csak nemezzel vannak borítva, amelyet télire megkettőznek, sőt prémes állatbőrrel is befödnek. Így kellemes meleg lehetett.

A sátrak sokaságát az okozza, hogy nemcsak az embereknek, hanem a háztartáskörüli holmiknak és fegyvereknek is külön-külön sátruk volt. A nagyobbak közülök egész terem nagyságúak voltak. De lépünk be a sátorba. Ott találjuk a családot, csendes beszélgetésben, melyet csak a kívül hancurozó gyermekserég lármája zavar meg. Az öregek között aránylag kevés a szó s csak a fiatalság hallgatja csillogó szemmel a regélők mondókait. A sátor közepén tűzhely áll s abban fő a vadászszákmányból került pompás vacsora. A férfiak kancatejből készült italból poharazgatnak, néha azonban kerül egy-egy kulacsnyi szőlőbor is, amelyet a messzi délvidékről hoztak.

Asszony több van a sátorban, mint férfi. Ez természetes, hiszen a hunok többnejvségben éltek. Azért

minden hunnak meg van a maga első asszonya, aki mellett a többi többé-kevésbé alárendelt szerepet játszik. Hanem ifjú és gyerek az még több van. Olyan harcos népnél, mint a hun, a többnejűség igazi nemzetvédelem. A harcokban rendkívül sok ember pusztul el. Hogy ennek dacára a hun nép fennmaradhatott, azt egyedül a többnejűségnek köszönheti. Különös szokása volt a hunoknak, hogy a családban özvegyül maradt nőt az életben maradt családtagok vették feleségül. Az apa halála után ennek azon feleségeit, akiket az apa az ők édesanyjuk után vette el feleségül, a fiuk tették feleségeiké. Az elhalt testvér feleségein pedig az életben maradt testvérek osztozkodtak. A khinaiak ezt a házassági szokást dobják mindig a hunok szemére. Pedig ez nem volt egyéb, mint a gyámoltalan özvegyekről való gondoskodás.

Arra a khinai vádra, hogy a hunok az öregekkel megvetéssel bánnak, láttuk már a feleletet, eddigi tárgyalásaink során. Általában a nők helyzete a hunoknál sokkal különb, mint amilyen a khinaiaknál volt. Az asszony náluk igazi *feleség*, akinek védőszárnyai alatt növekednek fel a gyerekek s akinek szava van a családi tűzhelynél. Számos példánk van rá, hogy még politikai dolgokban is döntő szerepet visznek a hun asszonyok. Ez a helyzetük vezette rá a khinaiakat arra, hogy khinai asszonyokat adjanak feleségül a hunoknak. Láttuk történetünk fonalán, hogy a nők még államcsinyt is követtek el. A sennyő családban a két egytestvér hun anyának nemes versengése a fiuk trónrajutásáért, egyike a világtörténelem legszebb eseményeinek. Hogy a sennyő udvarában a khinaiak által „nagyfeleségnek“,

magyarán nagyasszonynak, milyen erős szava lehetett, arra világot vet az az eset, mikor a sennyő egyik hí emberét csak úgy tudja megmenteni a nagyasszony haragjától, hogy elbujtatja a messzi északra. A leány a hunoknál is eladó volt, azt tanúsítják az összes források.

A sátorba bemelve, nem kell ám nekünk a pusztára földre lekuporodni. A gazda megtisztel bennünket s karosszéket tol alá. A khinaiak ugyanis ezt a széket a hunokon keresztül ismerték meg. Hogy cifra ládájuk, faragott szerszámaik s az asszonyoknak szép csanak-edényeik voltak, arról is biztos tudomásunk van. Most is egy pár öreg, meg egy pár serdülő kamasz éppen azzal foglalkozik, hogy a faedényeket cifrán megrójjá. Egy pár nénike meg a vászonkendőket „irja meg“, mások pedig a ködmönökre varrnak hímet, mert a durva munkát a férfi nép végzi, a fehérszínűeknek úgyis elég bajt ad a ruházat elállításása, az élelmiszerek elkészítése s a csintalan gyereksereg kordában tartása. Hogy iparosaik is voltak, az egészen bizonyos. Egy harcosnép, aki 100.000-es seregekkel verkedik, nem lehet el fegyverek és felszerelés nélkül. Még ha ezt házilag végzik is el, a 100.000 számra menő kengyel, nyereg, lószerszám, bőrpáncél, kard, dárda, s talán fokos elkészítését, nem is beszélve az ijjak 100.000-reiről s a nyilak millióiról, ily tömeg megkívánja az iparszerű tudást. Láttuk azt az esetet, hogy a sennyő nem adott oda egy darab területet a császárnak, mert azon terem az a jó fa, amiből kocsijaikat, a házsátrak és szekerek tengelyeit meg kerekeit, a sátrak fáját s az ijjakat és nyilakat készítik.

A hunság főeledelét a tejes ételek s állataiknak



és a vadászszakmáynak húsa képezte. Arról, hogy halásztak volna, nincs nyomunk. De igen sok hálnévből, mely az összes hunfajta népek nyelvében megvan, erre következtethetünk. Hogy a madarak húsát is megették, azt is tudjuk, hiszen még madárfogó hálót is használtak a madárvonulások idején. Gabonaféléket is ettek. Hogy már az egész régi időkben is voltak földművelő hunok, azt megemlítettük. A későbbi korokból is tudjuk, hogy a hunok a legrosszabb esetben is földműveltek. Hogy kereskedtek, arra is láttunk számos példát. Még a legnagyobb ellenségeskedés idejében is elmennek kereskedni azokhoz a határkapúkhöz, amelyeket Khina üzleti érdeke nem volt képes lezárni. Arról is tudunk, hogy az adószedő csapatokat hun kereskedők kísérték el.

Említettük a vadászatonkat, amely egyik életkenyerünk volt. Láttuk azt is, hogy a sennyők olyan óriási vadászatonkat tartanak, amelyeken 100.000 ember is részt vesz. Hogy ezek a nagy vadászatonk hadgyakorlatok, vagy egy támadó hadjárat leleplezői is lehettek, azt többször említettük. A hunság legfőbb élethivatásának a zsákmányoló harcot tekintette. Leírtuk harcaikat, amelyeknél a villámgyors támadás, veszélyben vagy cselvetés esetén az ugyanily gyorsaságú visszavonulás s az adott jelre való új csatarendbe való sorakozás hozta meg a győzelmet. Aki csak egyetlenegyszer megfigyelte, hogy huszárságunk és lovaiknak sokkal kisebb teljesítményt kívánó begyakorlása mennyi időt és fáradságot igényelt, az el tudja képzelni, hogy egy lovasíjász népnek milyen gyakorlottságnak kellett lenni. A lovas, ha nem lovagol, néhány hónap alatt már nem ül biztosan a lovon. A nyílas, ha naponként nem

gyakorolja magát, elveszti lövési biztonságát, pedig ez a kettő a győzelem vagy veresége kulcsa. A hun gyerekek már csepp korokban fölkapaszkodtak az úrük hátára s hiteles följegyzéseink vannak arra, hogy ezek hátáról nyilazva lövik el az apró vadat. Bizony, nehéz élete van a lovasíjász népnek, mert egész életét harcban és harcra való készülődésben tölti el. A vadászat maga is harcgyakorlat. Talán itt találjuk meg a magyarázatát annak, hogy a hun fajú népeknél az asszony feleség lett, a szó legnemesebb értelmében. A harcos apa távol van, harcol, vagy vadászik, az anya pedig az otthon maradtaknál a ház ura marad, a család és a nemzet életében annyira feleség, hogy még a harcban is résztvesz. Nemcsak elkiséri ferjét a háboruba, aminek bizonyosága a hadifoglyok között lévő nagyszámú asszony és serdülő gyerek, hanem harcol is férfihez illő bátorsággal, utolsó csepp véréig, amint ezt a Csitki sennyő esetében is láttuk.

Fegyvereikről már megemlékeztünk, az összes lovasíjász népeknél találunk kemény bőrpáncélt, esetleg kemény fa vagy bambusz darabkákból összefűzött csuklós páncélt, később pedig fémből készült pikkelypáncélokot is, de seholsem találunk paizsot. Ez természetes. A lovasíjászt a paizs csak akadályozta volna szabad mozgásában. Azt nem tagadhatjuk, hogy a későbbi időkben apróbb paizsok is szerepelnek náluk, de ezt a nyeregbe akasztva hordozták s valószínű, csak közelharcban használták. De erre sincs biztos adatunk. A háborúban elfogottakat rabszolgává tették. Az a harcos, aki ellenség fejet hozott, a sennyőtől egy pohár bort kapott, ha pedig foglyot ejtett, az az ő szolgálja maradt.

A harcos nép mindig megbecsüli a bátorságot, még az ellenségben is. Történetünk folyamán igen sok példát láttunk erre. A hadifogoly-rabszolga, ha arra való volt, könnyen bekerülhetett a harcosok sorába s éppen úgy nyitva állott előtte a kitörés útja, mintha hunnak született volna. Végtelen fontos a hunok kultúrájára a már megemlített sebesültgondozás is, amellyel a világ minden más népét megelőzték jó néhány ezer esztendővel. Itt említem meg azt is, hogy az elesett barátnak a harcból való kihozatala minden hunnak elsőrangú kötelessége volt. Az ilyennek mindenét a halottat elhozó barát örökölte.

Ha egy nép világuralomra jut, nemcsak szervező-  
jének, hanem államszervezetének is kell lennie. A legősibb időkben a törzsegység mellett törzsfőuralmat találunk. Később megszületik a hun egységes birodalom, melynek láttuk a szervezetét s megjegyeztük azt is, hogy az országrészek laza függése s az ezeknek élén lévő majdnem független alkirályok segítették az egységes birodalom felbomlását. 24 főméltóságról emlékeznek meg a khinai kútfők, akiknek hatalma alatt 10.-10.000 ember állott. Egész hadi beosztásuk a 10-es számrendszeren alapul. 10 embernek volt egy parancsnoka. Minden ilyen 10 tizes parancsnok felett állott egy század, 10 század fölött egy ezres s ezek élén a tizezres parancsnok. Amint láttuk, az egész hadsereg négy hadtestre volt osztva, amelyek mindenike fölött a százeres parancsnok állott, mind az egész pedig a sennyőnek volt alárendelve. Törvényeik szigorúak voltak, a harci regula nem lehet puha. Hogy azonban kormányzatuk milyen egyszerű és bölcs volt, arra ismételt

hivatkoznak a krónikák, melyek dicsérik a jó törvényeket. Börtön nem volt, de a halálbüntetés könnyen ment.

Amint láttuk az egész birodalom élén a sennyő állott úrként, akinek méltósága családjában öröklődik. Hogy az uralkodócsalád és a nemzet között kellett valamelyes szerződészerű megállapodásnak lenni, abból következtethetjük, hogy egész történetükön keresztül nem találunk arra esetet, hogy a sennyőszékre más családbeli tartott volna igényt. Pár véresküt látva, önkénytelenül eszünkbe jut a magyar vérszerződés, amely az Árpád-házat tette meg a magyar nemzet örökös urává. A hun birodalom összefogó kapocsa a sennyő volt. Talán ennek késői sugara a magyar közjognak az az állásfoglalása, hogy a magyar nemzet összefogója a magyar szent korona. Az első időkben nem igen találunk még a sennyő udvarnál sem különösebb szertartásokat. A khinai kútfők emiatt is csúfolódnak a hunokkal. Ugy látszik, a khinai hatás alatt fejlődnek aztán később bizonyos udvari szertartások s talán ugyanígy magyarázhatjuk a későbbi méltóságokat is. Hogy Bátor sennyő autokrata volt, azt nem tagadhatjuk. Talán nem is egészen véletlen, hogy Khinában, Hunorban és Japánban is, majdnem ugyanazon időben erősödik meg a központi hatalom, amely az addig laza összefüggést abszolút monarchiává alakítja. Hogy azonban a többi sennyők sőt Bátor (Mó-tun) sem volt teljesen autokrata s kénytelen volt a nemzet ősi szokásjogainak engedni, arra legélénkebb bizonyíték a hun nagyok évenként, ugyanazon időben, való összejűlékezése. A hun gyűlések élénken emlékeztetnek a magyar

Pusztaszerre. E hun nemzetgyűlésekről való elmaradás a közösségtől való elszakadást jelentette. Láttuk, hogy ezeken a gyűléseken az országnagyok igen sokszor ellentmondtak a sennyőknek. Az is igaz, hogy ezek néhányszor túltették magukat az ellentmondáson. Hogy nem voltak igazi önkényuralkodók, annak talán legfeltűnőbb tanúja az, hogy a sennyő jelölte ugyan a trónörököszt, de az országnagyok választották meg. Szomorú jelenség volt a trónöröklés rendjének meg nem állapítása, (akár az Árpádoknál) amelyek egyenesen kihívták a trónviszályokat. Isten tudja, de törvényeinkben, szokásainkban, gondolkodásunkban s egész vérmérsékletünkben annyi rokon vonás van a hunokkal, hogy mindezeket csak tőlük örökölhettük. A sennyőről még megjegyezhetjük, hogy bizonyos szokásoknak a megtartására voltak kötelezve (kézfogás, pohár bor adás) s hogy bizonyos vallásos szerepük is volt.

Ha a főnt elmondottakat összevesszük, egy olyan puritán jellemű nép bontakozik ki előttünk, amelynek igazán szüksége volt a gonosz és mesterséges khinai megrontásra. Talán egyik legjellemzőbb vonása az, hogy harcos nép létére nem ismerte a vérbosszút. A khinai források szóról-szóra ezt írják: „Aki más ellen kardot ránt, azt kivégzik. Aki rablás vétségébe esik, annak családjára teszik kezüket a hatóságok (valószínű rab-szolgálat lett a sorsuk). Kisebb vétségeket korbácsolással, nagyobbakat halállal büntetnek. A bezárás legfeljebb 10 napig tart s alig van néhány fogoly a birodalomban.“ Megemlítem, hogy Európában ma is vannak népek, amelyek a vérbosszút gyakorolják. Az elmondottakból szellemi műveltségükre is erős sugarat vetítettünk.

A velem vándorolt hölgy olvasóim azt is megállapíthatják, hogy a hun asszonyok munkája éppen olyan művészetszámba megy, mint a fűrő-faragó emberek remek rovásai. Mesemondóik bizonyára szép regéket daloltak vitéz őseikről s a khinai irodalomra megtermékenyítő hatással voltak a hun balladák és népies dalok. Hogy a khinai forrásokban gondosabb kutatás mellett hun irodalmi maradványokra is fogunk találni, arra biztos reményünk lehet, hiszen kerültek már onnan elő más népek irodalmi kincsei is. Megemlítem itt még azt a csodálatos jelenséget is, hogy a hunok évenként állatszámllálást tartottak. Erre pedig Európa is csak mostanában jött rá.

A hunok vallásáról is találunk néhány adatot. Láttuk fehér ló áldozásukat s arra is biztos nyomaink vannak, hogy embert is áldoztak. A sennyő tisztjéhez tartozott, hogy kinyujtott kezekkel üdvözölje a felkelő napot és az újhódat. Arról is tudunk, hogy hittek az ég és föld, meg az ősök szellemében. A sennyő temetésénél tudjuk, hogy feleségei és szolgái közül többeket utána küldöttek s kincseit is vele temették el. Hogy a temető szentség volt előttük, azt láttuk akkor, mikor a hunok az ősök sírjának feltöréséért haddal támadták meg az óhuánokat. Harcos nép nem nagyon fél a haláltól. Ezt a hunoknál is tapasztaljuk.

Arra is sok bizonyítékunk van, hogy hittek a túlvilágban és a túlvilági életben. Ezért temették el a halottal a földi életben használt és kedvenc holmijait. A forrásokból arról is értesültünk, hogy valamelyes bálványféléjük is lehetett. Emellett tanúskodik a krónikák Kr. e. 121-i följegyzése, amelyben a zsákmányok között

föl van sorolva egy arany kép is, melyet a sennyő az égnek bemutatott áldozatainál használt. Pusztai pásztor-nép jó ismerős a csillagos éggel. Így meglehet, hogy a csillagjóslás náluk már az ősidőben kifejlődhetett. Némelyek azt mondják, hogy ez khinai hatás. Tekintve azonban, hogy a szumiroknál is megtaláljuk, valószínűbbnek látszik, hogy még a közös történelemelőtti őskorból hozták magukkal. Hun orvosokról és varázslókról is esik szó. Ha ezeket a nyomokat szigorúan megvizsgáljuk, akkor a hun papok szerepét és működését teljesen azonosoknak kell felismernünk a turáni népek későbbi korokból ismert sámánjaival. Így a hunok is sámánkodók voltak. A khinaiak a náluk elterjedt s Vunak nevezett rontóvarázslatról azt állították, hogy a hunoktól terjedt el náluk. Más források azonban Indiából jöttek mondják ezeket.



## X.

**A NYUGATI HUN VILÁGBIRODALOM.**

**A** régebbi európai kútfőkből a történetirók összeállították a hun nép történetét, fölhasználva minden rendelkezésre álló nyugati forrást. Mikor aztán a khinai források előkerültek, a tudósok egyrésze elismerte a hunok és hungnók (hunor, houngnó) nép azonosságát. Sokan azonban kétségeskedni kezdettek amiatt, hogy a keletről napvilágra került dátumok nem egyeznek teljesen a nyugatiakkal. Fő kifogásuk az volt, hogy a hun törzseket és a nevet már olyan időkben is megtalálták Ázsia nyugati szélein, amikor még a khinai kútfők Khina határainál küzdetik őket. Nem vették figyelembe azt, hogy a hun birodalom többször majdnem Európa határáig ért s a népvándorlásnak az a hulláma, amely nem érte el Európát, éppen Ázsia legnyugatibb pontjánál állott meg s meglehetősen régi időben sodrott ide már hunfajta népeket.

A houngnó (hunor) és az Európába vonult hun nép azonosságának végső bizonyosságát Hirt derítette ki, aki a khinai kútfőkben pár, eddig észrevétlenül maradt adatra bukkant. Ezek szerint Kaucsun császár (Kr. u. 452—466.) idejében Suk-tak királya követséget